

PLUMBURI COMERCIALE DIN CETATEA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA IZVOARELE

VASILE CULICĂ

IV

Amprentele sigilare aplicate de plumburile descrise în Pontica, VIII, sînt în general diferite în comparație cu cele găsite în zona vechiului Tomis și cunoscute din publicațiile apărute în țară⁶². Faptul poate fi pus în legătură cu diversitatea relațiilor comerciale întreținute de cele două cetăți care au furnizat pînă în prezent un număr mai mare de astfel de plumburi. Desigur că neguțătorii care trimiteau mărfuri la Izvoarele erau alții decît cei care aveau relații cu Tomis, în cazul că mărfurile se aduceau din aceleași centre. Se pare că și centrele erau diferite, din moment ce plumburile publicate, găsite Tomis, cuprind alte nume de orașe, excepție făcînd doar acele provenind din Smirna și Efes. Existența unor relații comerciale la epoci diferite ar putea fi o altă explicație, pe care totuși o privim cu rezervă, deoarece se va vedea că plumburile de la Izvoarele acoperă o perioadă îndelungată. Chiar dacă ar fi intervenit întreruperi în funcție de unele evenimente politico-militare, nu putem admite că epocile de stagnare de la Tomis ar fi alternat cu epocile de activitate comercială de la Izvoarele și invers, deoarece nu sesizăm ce anume conjunctură ar fi favorizat relațiile comerciale cu una din cetăți și care anume eveniment le-ar fi împiedicat, în acelaș timp, în cealaltă. Înclinăm să credem că, cel puțin în ce privește lipsa unor plumburi cu nume de localități, o bună parte de răspundere revine hazardului.

⁶² bis W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, în Bulet. Soc. Num. Rom. An XII, nr. 24, 1965. Publică un număr de treisprezece plumburi comerciale, din grupa a III-a, din colecțiile Knechtel (7 buc.), Ruzicka (3 buc.), Netzhammer (1 buc.) și fără indicație (1 buc.); H. Metaxa, *Plumburi de marcă de la Tomi*, în B.C.M.I., VII, 1915, p. 34. Publică șase plumburi bifaciale, dintre care unul datat în secolele II-III, un al doilea din timpul împăratului Anastasius și celelalte datate în secolele VI-VII; I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, în Revue des études sud - est européennes, VII, 1969, I. Publică plumburi hemisferice din Smirna (3 buc.), Koloë (Lydia) (3 buc.), Efes (1 buc.), Metropolis (1 buc.), laolaltă cu altele monetiforme, bifaciale, aparținînd unor împărați, funcționari, negustori; Idem, SCN, VI, 1975, un plumb de la Noviodunum, p. 159, pl. I/1. Alte două plumburi din același loc sînt amintite în nota 5.

Amintitele publicații cuprind plumburi din grupele a 3-a și a 4-a, dar nu cunosc plumburi din grupa a 5-a, care-și găsesc astfel locul, acum pentru prima oară, într-o publicație românească.

Grupa cea mai slab reprezentată la Izvoarele este grupa a 4-a, cu un număr de 3 plumburi, urmată de grupa a 5-a prezentă prin 9 exemplare.

Plumburile lipsite de legendă sînt într-un raport de relativă egalitate cu celelalte, dacă se înlătură plumburile despre care nu se poate ști în ce măsură au avut legendă, datorită gradului avansat de degradare.

Cele mai multe legende sînt redată în caractere grecești. Plumburile din grupa a 3-a cuprind legende atît în latină cît și în greacă ca și cele din grupa a 4-a, iar cele din grupa a 5-a numai în latină. În toate cele trei grupe legendele redau cuvinte întregi sau monograme. O singură dată se întilnește pe un plumb din grupa a 3-a o exprimare cifrică, numărul 13 scris în caractere grecești :

Parte din plumburi cuprind atît imagini cît și legende.

Singurele plumburi pe care apar numele unor vechi centre comerciale sînt cele din grupa a 3-a, cu legenda în caractere grecești, dar și latine (nr. 117).

Figura umană apare de cele mai multe ori pe amprente sigilare ale plumburilor noastre, fie că acestea redau imagini ale unor zei, ale unor eroi din mitologia creștină, chipuri de împărați romani, sau ale unor persoane civile, imposibil de identificat. Modul în care sînt prezentate personagiile amintite cuprinde o varietate de aspecte, de la bustul privit din diferite poziții, pînă la părți din corpul omenesc, ca în plumbul nr. 38 în care este figurată doar o mînă.

În general, corpul omenesc este prezentat natural, cu punere în valoare a calităților fizice, dar și deformat de fantezie, ca în plumburile numerotate 43 și 44. Pe unele plumburi corpul omenesc apare nud, ca în acelea de sub numerele 25 (?) ; 27 (?) și 41.

O grupă aparte constituie plumburile cu trei sau patru busturi, din nefericire toate într-o stare de conservare nesatisfăcătoare, astfel că nu sînt indicii vizibile care să îndreptățesc atribuirea lor unor domnii asociate, cunoscute pe plumburi similare⁶³. Este motivul pentru care le-am încadrat într-o perioadă de timp mai mare.

Alteori amprenta sigilară închide păsări sau animale, de cele mai multe ori lei. Problema identificării păsărilor rămîne deschisă, dar trebuie să ne gîndim la cele două păsări care pentru greci și respectiv pentru romani prezentau o deosebită importanță : bufnița pentru primii și acvila pentru ceilalți.

O serie de cîteva plumburi cuprinde simboluri creștine însoțite uneori și de legende, în greacă sau în latină.

Rostovtsew consideră că toate cele șase forme de plumburi din clasificarea sa erau contemporane, fiind cunoscute deopotrivă în lumea greacă și la Roma. Pe cele romane, aparținînd epocii imperiale, le împarte în patru clase (1. — oficiale, între care și cele cu efigii și nume de împă-

⁶³ Rostovtsew, *Etude sur les plombs antiques*, în *Revue Numismatique*, IV-ème serie, trim. I, 1897, Paris, p. 462-493.

rați ; 2. – cu nume de orașe ; 3. – militare și 4. – particulare), considerând vamale pe cele cu efigii de împărați și pe acelea marcate cu nume de orașe. În ceea ce ne privește – deși în principiu satisfăcătoare – acceptăm cu rezerve clasificarea în funcție de conținutul amprentei sigilare întrucât neglijează total plumburile cu texte grecești, atât de numeroase printre plumburile de la Izvoarele.

În linii mari distingem în plumburile noastre o categorie oficială, cu caracter fiscal – vamal, reprezentată de plumburile cu efigii imperiale și de cele cu nume de orașe, cât și o categorie de plumburi particulare, aparținând neguțătorilor și proprietarilor de mărfuri. Ne impunem prudență în privința unor plumburi care pot aparține tot atât de bine funcționarilor oficiali ca și persoanelor particulare.

Din categoria plumburilor imperiale este de reținut plumbul nr. 1, cu efigia lui Constantin cel Mare și legenda CONSTANTINI VICTORIA. Sînt cunoscute mai de mult plumburi de mărfuri pe amprenta cărora acest împărat este redat împreună cu Crispus. Alte plumburi sînt ștampilate doar cu efigia acestuia din urmă ⁶⁴.

Legenda VICTORIA CONSTANTINI AUG, mult asemănătoare cu aceea de pe plumb, se întilnește pe o medalie a lui Constantin cel Mare, emisă după edictul din Milano, deoarece prezintă pe revers, laolaltă cu legenda, crucea monogramată ⁶⁵.

Monogramul de pe plumbul nr. 69, în care noi am văzut numele lui Justinian, ne obligă să includem și această piesă în numărul plumburilor imperiale. Aceasta și încă vre-o cîteva, cu numele împăratului Iulian Apostatul (nr. 4), cu prescurtarea AVG în legendă (nr. 2–3), cu două sau mai multe efigii în care am presupus domnii asociați (nr. 70–74 și 103) ridică procentul celor imperiale la aproape a zecea parte din total, ceea ce nu ni se pare de loc puțin, dacă în adevăr apartenența lor este bine stabilită.

Figurile groțești (grylle) de pe cele două plumburi (nr. 34 și 44) au constituit subiecte preferate nu numai pentru împodobirea plumburilor de mărfuri căci le întilnim și pe pietrele gravate. Au fost chiar produse pe teritoriul României dacă cele cîteva gеме găsite la Romula ⁶⁶ aparțin atelierelor locale existente în acest centru producător de pietre gravate ⁶⁷.

O altă apropiere se poate face între plumbul nr. 38, a cărui amprentă reproduce imaginea unei mîini ținînd între degetul mare și arătător o cruce înconjurată de legendă latină și o gemă de la Romula ⁶⁸, care redă o mînă asemănătoare dar în poziție schimbată, lăsînd să se creadă că este cealaltă mînă, opusă, ținînd între aceleași degete, o ureche înconjurată de data aceasta de o legendă grecească. Limitînd analogiile aici, gîndim că asemănările sînt legitime căci pietrele gravate, de cele mai multe ori, au avut rolul bine stabilit de a sigila diferite obiecte sau documente ⁶⁹.

⁶⁴ Rostovtsew, *art. cit.* p. 462.

⁶⁵ L'abbé Martigny, *Dictionnaire des Antiquités chrétiennes*, Paris, 1865 p. 457.

⁶⁶ D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. III, fig. 35 (10–13).

⁶⁷ *Ibid.*, p. 118.

⁶⁸ *Ibid.*, fig. 36/9.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 115.

Aflindu-ne în fața unor veritabile tipare sigilare, iar pe de altă parte în posesia pecetilor, asemănarea nu mai poate fi considerată întâmplătoare.

În aceste condiții, mîna de pe gemă, aplicată pe un material sigilar, se inversează și nu mai diferă de aceea pe care o vedem pe amprenta plumbului. Faptul că legenda, prin aplicare sigilară, s-ar citi invers, nu anulează ipoteza căci astfel de gravări și sigilări greșite sînt destul de frecvente.

Departa de a se remarca printr-un număr impresionant, plumburile cu ștampile inspirate din mitologie se întilnesc în cîteva exemplare diferite, reproducînd chipuri de zei greco-romani și într-un singur caz, se pare, o scenă mitologică.

Așa cum de altfel s-a remarcat, mitologia creștină este prezentă prin singurul plumb cu imaginea lui David în groapa leilor (nr. 41). Zeitățile lumii greco-romane apar pe plumburile nr. 22 (Artemis – Diana) ; 30 (Afrodita – Venus) ; 23 (Victoria) și 105 (Pallas – Atena).

Pe lingă mulțimea de capete bărbătești, cu sau fără legendă, capetele de femei, în număr de trei (19, 20, 21) reprezintă un procent redus. Pentru moment ne lipsesc elementele care ne-ar putea îndreptăți să facem aprecieri asupra semnificației lor, dar considerăm puțin probabil că ele reproduc figurile persoanelor care au expediat trimerterile prevăzute cu aceste plumburi. Se cuvine să subliniem liniile elegante ale figurii de pe plumbul nr. 20, din păcate anepigraf.

Plumburile dreptunghiulare, relativ numeroase, nu pot fi descifrate, fie datorită stării precare de conservare, fie – în cazul cînd starea lor nu lasă cu nimic de dorit – faptului că legendele, de cele mai multe ori reduse la trei inițiale, opun încă rezistență încercărilor de citire și atribuire.

Pe plumbul cu nr. 79 – de fapt singurul care conține o mențiune adăugată după ce a primit amprenta sigilară – am citit cuvîntul NICNI, zgîriat cu un vîrf bine ascuțit. S-ar părea că este numele unui personaj, în legătură cu plumbul și cu trimerterea pe care o sigila, poate un militar al vreunei unități a legiunii a XI-a Claudia, dacă acest plumb dreptunghiular este în adevăr un plumb militar, dintre acelea al căror rost era să asigure trimerterii circulația scutită de taxele de portoria.

O atentă și minuțioasă analiză a plumburilor din Smirna și Efes, cit și compararea între cele găsite la Izvoarele, pe de o parte, iar pe de altă parte între acestea cu plumburile din fosta colecție Șuțu⁷⁰, desvăluie o seamă de particularități a căror consemnare nu este deloc lipsită de interes. Cele trei plumburi din colecția Șuțu, prevăzute pe amprenta sigilară cu numele cetății Smirna, închid legenda într-un cadru dreptunghiular cu laturile de $1,3 \times 1,4$ cm. și – după cum se menționează⁷¹ – par a fi exe-

⁷⁰ I. Barnea, *art. cit.*, nr. 1–3 (Smirna) și 7 (Efes)

⁷¹ *Ibid.* p. 23. Diferența în plus de 1 mm. pentru fiecare latură, față de plumburile de la Izvoarele cu nr. 49–50 ; 52–53 și 116, este aparentă și se datorește, probabil, aplicării mai apăsat a ștanței.

cutate cu acelaș tipar sigilar. După părerea noastră însă, cel de al treilea plumb este realizat cu alt tipar ⁷².

Cele trei legende sînt scrise normal, pe două rînduri cum se vede și pe plumburile de la Izvoarele cu numerele 49–53 și 116. Primele două exemplare sînt identice, nu numai între ele, dar și cu acelea de sub 49–50 ; 52–53 și 116, de la Izvoarele. Exemplarul nostru de sub nr. 51, deși cu legenda înscrisă într-un dreptunghi cu laturile identice cu ale amprentelor de pe exemeplarele nr. 1–2 din colecția Șuțu, deci și cu ale plumburilor corespunzătoare de la Izvoarele, se deosebește totuși printr-o ușoară modificare a formei literelor.

În colecția Șuțu nu se găsește însă nici un plumb pe care numele cetății Smirna să se citească începînd cu rîndul de jos, apoi cu cel de deasupra, ca pe plumburile noastre cu numerele 54–56. Cu toată starea de conservare precară, identitatea dintre cele trei amprente aplicate pe acestea din urmă se stabilește cu ușurință nefiind nici o îndoială că au fost realizate cu același tipar sigilar.

Rezultă deci că pentru cele douăsprezece plumburi cunoscute ⁷³ au fost folosite patru tipare sigilare, dintre care un singur tipar identificat atît pe plumburile din colecția Șuțu (provenite de la Tomis) cît și pe cele de la Izvoarele (Pe două plumburi la Tomis și pe cinci la Izvoarele).

Unicul plumb din colecția Șuțu prevăzut cu numele cetății Efes se aseamănă mult cu unul din plumburile de la Izvoarele (nr. 57) dar nu este identic cu acesta. Principala deosebire constă în forma literei ω, executată cursiv la exemplarul din colecția Șuțu și unghiular la Izvoarele. În plus, pe amprenta exemplarului de la Izvoarele literelor ων sînt în ligatură. Celelalte exemplare de la Izvoarele, cu amprenta mai mică și cu legenda 'Εφεσί, par identice între ele. În consecință cunoaștem pînă în momentul de față trei tipuri de amprente sigilare folosite la Efes. Din acestea, două constituie unicate și provin unul de la Tomis și altul de la Izvoarele. Toate celelalte exemplare, ale ultimului tip, au fost găsite la Izvoarele.

Deși informația noastră prezintă lacuna semnalată sub nota 73, ceea ce pune sub semnul întrebării concluziile ce se pot trage cu privire la Tomis, nu putem să le evităm căci, cu tot caracterul fortuit al descoperirilor — fapt vizibil atît pentru Tomis cît și pentru Izvoarele, — ele constituie o bază pentru discuții și un punct de plecare pentru cercetări organizate, legate de existența stațiunilor vamale, de direcția și volumul importurilor, de natura lor, etc.

⁷² Din compararea celor trei piese, astfel cum sînt redete în figurile 1/1–3, rezultă că piesa cu nr. 3 închide o legendă asemănătoare cu celelalte două, dar mai mică și cu caractere sesizabil deosebite.

⁷³ O cantitate neprecizată de plumburi, printre care unele din Smirna (și Efes) care au aparținut colecției V. Camarache, regretatului director al Muzeului de Arheologie din Constanța, a fost donată de către acesta, Cabinetului Numismatic al Academiei R.S.R. Despre existența lor fostul director a informat pe I. Barnea, de la Institutul de Arheologie (I. Barnea, op. cit. nota 5) cît și pe noi, în vara anului 1966. Intrucît nu au putut fi văzute am omis să le includem în numărul celor cunoscute.

Din totalitatea plumburilor publicate și nepublicate pe care le-am putut supune unei cît de sumare examinări⁷⁴ se desprinde ca o primă concluzie faptul că singurele plumburi sigilare comune pentru Tomis și Izvoarele sînt ale celor două centre comerciale micro-asiatice vecine, Smirna și Efes. Deși atît la Tomis cît și la Izvoarele au mai apărut plumburi aplicate și de alte centre ale circumscripțiilor vamale din Asia Mică, cele găsite în cetatea pontică nu-și au corespondent în stațiunea danubiană și invers.

Faptul că pentru comparație au stat cantități inegale de plumburi, numărul mare fiind în favoare stațiunii de la Izvoarele, poate fi socotit cauza pentru care numărul celor cu nume de cetățî este mai mic la Tomis.

Frecvența plumburilor aplicate la Efes este în concordanță cu importanța acestui centru microasiatic, capitală a provinciei Asia, cartier general al publicanilor din Asia, reședința promagiștrilor și mai apoi a procuratorului centrului administrativ al circumscripției vamale Quadragesima portuum Asiae.

Paralel cu biroul vamal, la Efes mai funcționa încă de pe timpul lui Augustus⁷⁵, un birou pentru perceperea taxelor în folosul municipalității, pentru mărfurile venite pe mare, situație care se menține și în epoca romano-bizantină⁷⁶.

Deși Smirna se bucura de un rol secundar în cadrul provinciei era, încă din epoca imperială, beneficiara unor portoria municipale percepute pentru trecerea râului Hermus⁷⁷. În stadiul actual nu dispunem de argumente pentru a explica preponderența numerică a plumburilor din Smirna față de cele aplicate la Efes, dar apreciem că la această situație au putut concura cauze multiple, printre care distingem distrugerea prin topire a unor cantități de plumburi, fie intenționat în vederea recuperării metalului, fie fortuit în timpul unor incendii, și faptului că plumburile nu au fost surprinse în complexe arheologice închise.

Plumburile cu nume de localități, atît cele de care ne ocupăm cît și acele cunoscute din descoperirile anterioare pentru teritoriul țării noastre, la care ne-am referit mai sus, provin, fără excepție, din centrele asiatic

⁷⁴ La expoziția numismatică aparținînd de Muzeul de Istorie a Orașului București, am examinat sumar un număr de patrusprezece plumburi conice și hemisferice, provenite din diferite colecții, dar găsite la Tomis. Dăm mai jos descrierea succintă a conținutului amprentelor sigilare și numărul de inventar: 1. — Cap de bărbat și legenda ANT (60/12.142); 2. — Cap (imperial?) fără cunună. Legendă ilizibilă (88/12170); 3. — Două capete afrontate. Legendă ilizibilă (31.135); 4. — Victorie în quadrigă, cu vultur în zbor și monogramă în stînga (48/12.130); 5. — Cap bărbătesc în profil spre dreapta (54/12.136); 6. — Bust de bărbat spre dreapta, șters (55/12.137); 7. — Cap ianiform, în cerc (41(41)/12.123); 8. — Amprentă în formă de frunză cu simbol nedistinct (43); 9. — Amprentă dreptunghiulară, cu conținutul complet șters, fără legendă (. . .); 10. — Personaj stînd jos culegînd (63/12.145); 11. — Cruce ancorată sus și flancată de A E, într-un cerc (50/12.132); 12. — Bust masculin lingă litera N, totul într-un cerc (12.148); 13. — Cap (imperial?) asemănător lui Gordianus Pius (12.141); 14. — Capete afrontate, cu urme de text (12.146/64). (Examinarea ne-a fost înlesnită de tov. Iulia Constantinescu, căreia îi mulțumim și pe această cale).

⁷⁵ S. J. de Laet, *Portorium, étude sur l'organisation douanière chez les romains, surtout à l'époque du haut empire.*

⁷⁶ *Ibid.*, p. 354 și 461

⁷⁷ *Ibid.*, p. 354

ale imperiului. Cunoscînd că și în celelalte provincii s-au aplicat plumburi cu nume de localități (Rusicade, Lugdunum), împrejurarea că la Izvoarele s-au găsit numai plumburi de proveniență asiatică ne îndreptățește să presupunem că, dacă nu în totalitatea lor, atunci în cea mai mare parte și celelalte plumburi cu simboluri pe amprentă provin tot din circumscripțiile vamale asiatice, indicînd în felul acesta direcția fluxului comercial către Dunărea de Jos.

Cele două dimensiuni principale ale amprentelor aplicate pe plumburile din Efes și Smirna nu ne îndreptătesc să stabilim natura taxelor care se percepeau și pentru care se aplicau plumburile respective. Nu putem afirma, cu alte cuvinte, ca amprentele de dimensiuni mari se aplicau atunci cînd se percepeau taxele vamale în folosul tezaurului imperial, iar cele de dimensiuni reduse atunci cînd taxele erau percepute în folosul municipalității. Ținînd totuși seama că majoritatea amprentelor ovale au aceleași dimensiuni, sîntem îndreptățiți să observăm cu mai multă atenție categoriile de mărimi la amprentele pătrate sau dreptunghiulare, întrucît s-ar putea ca diferitele dimensiuni constatate la plumburi cu aceleași caracteristici să nu fie întîmplătoare.

Pe această linie se cuvine a fi menționate și cele trei plumburi aplicate în vechiul centru economic și religios Ypaipa, din Lydia (nr. 46–48), cunoscute pînă acum numai la Izvoarele, cu numele orașului scris sub două forme, cu ajutorul a tot atîtea matrițe. Și aceste plumburi pot aduce mărturie dintre cele mai interesante, atunci cînd stadiul cercetărilor va fi depășit și se vor strînge date suficiente asupra modului de funcționare a birourilor vamale din părțile răsăritene ale imperiului, despre care cunoaștem deocamdată puține lucruri. Pentru moment nu putem decît să reținem că la Izvoarele și în Scytia Mică, traficul comercial concentra produse și trimiteri din numeroase centre ale ținuturilor asiatice rămînîndu-ne inexplicabilă lipsa elementelor doveditoare ale legăturilor cu celelalte provincii.

Departate de a fi numeroase, exemplarele cu amprente sigilare identice formează opt grupe, recordul deținîndu-l plumburile cu etniconul Σμῖρνα scris corect, în număr de cinci bucăți : (49 ; 50 ; 52 ; 53 ; 116). Urmează patru serii de cîte trei plumburi ale căror amprente redau : a) Acelaș etnicon pe două rînduri inversate (54 ; 55 ; 56) ; b) Etniconul Ἐφέσι (58 ; 59 ; 60) ; c) Pasăre cu ram în cioc (33 ; 112 ; 119) și d) Cap tînar (17, 18, 118). Șase plumburi formează o serie de dublete : a) Scenă mitologică cu șerpi (26 ; 110) ; b) Amprente cu cîte patru busturi (73 ; 74) și c) Cu legenda Φύλων (28 ; 29).

Desigur că numărul plumburilor cu amprente identice ajunse la Izvoarele va fi fost mult mai mare, căci din totalul lor numai o mică parte a putut fi găsită pînă în prezent. În viitor vor mai apărea și altele, căci posibilitățile de descoperire sînt departe de a fi epuizate. Fără îndoială că plumburile comerciale primite la Izvoarele se ridică la ordinul miilor, dacă raportăm la numărul celor descoperite, pe cele definitiv pierdute prin surparea malurilor și năruirea cetății, pe cele ce se vor mai găsi și pe cele ce nu vor mai ajunge sub privirea cercetătorului datorită refolosirii lor prin topire sau din pricina unor cauze de distrugere viitoare.

Înainte de a încheia scurtele observații asupra plumburilor de la Izvoarele, se cuvine să stăruim prin câteva cuvinte despre stilul în care au fost concepute și realizate tiparele întrebuintate la sigilarea lor, după ce în prealabil ne vom referi la însăși mijloacele de sigilare.

Trebuie să mărturisim că efortul nostru de informare nu a reușit să cunoască vreun instrument despre care să se poată susține cu siguranță că a servit la imprimarea amprentelor sigilare pe plumburile comerciale, ceea ce face să nu avem indicii asupra tehnicii confecționării lor. Este de presupus totuși că aceasta nu se deosebea de modul de lucru uzitat la realizarea ștanțelor monetare.

Faptul că se aplicau în metal topit sau prin presare, exclude ideea întrebuintării unor materiale cu un grad de duritate scăzut, fragile sau inflamabile, de aceea ne gândim la un metal sau aliaj și în primul rând la bronz.

Trecînd la examinarea sumară a laturii estetice, se poate spune că sub aspectul execuției, al îndemînării, al talentului gravurilor, stau măturie relativ numeroase exemplare, apreciate ca lucrări de bună calitate, aparținînd fără îndoială unor artiști — rămași anonimi ca și imensa categorie a gravurilor în pietre semiprețioase — din rîndul cărora de bună seamă că au făcut parte și unii autori ai ștanțelor sigilare. Starea precară de conservare a multora dintre plumburile noastre ne împiedică să le folosim pentru exemplificare, dar numărul lor este cu siguranță mai mare decît al celor pe care le vom aminti.

Dintre portrete ne rețin atenția bustul lui Constantin cel Mare și acela presupus a aparține lui Iulianus, primul văzut din profil, cel de al doilea din față. Folosind relieful înalt ca în tehnica monetară, reușesc să creeze un echilibru al liniilor, să sugereze trăsături voit personale, fără a se cădea în convențional. Arta portretului, trăsătură caracteristică numismatică, se resimte în aceste două piese, prin tot ce are ea pozitiv. Nu același lucru se poate spune despre plumburile cu numerele 7 și 8 și mai cu seamă despre acela de sub nr. 9. Primele două redau profile executate grosolan, simplificat, cu vădite tendințe de stilizare în executarea masivă a părului, în îngroșarea sprîncenelor și în accentuarea exagerată a nasului și buzelor. Celălalt alunecă în convențional prin atitudinea aproape hieratică, printr-o înaintată ovalizare a feții și prin aplicarea exterioară a urechilor. De o și mai mare îndepărtare de stilul clasic suferă plumbul cu nr. 87 în care bustul bărbătesc, din față, are nasul și sprîncenele dintr-o singură linie groasă și neregulată, în forma literei T, iar ochii din două puncte, neexpresivi.

Calități portretistice remarcabile sînt de văzut și la plumbul nr. 20 la care liniile prelungi ale feței se încadrează în arcuirea părului, căzut în curbe armonioase, trădînd mîna unui artist. Dar cea mai reprezentativă dintre toate este amprenta de pe plumburile cu numerele 17—18 și 118, mai bine conservată pe primul. Gingășia feții cu obraz pur și nas fin, cîrlionții părului, poziția ușor aplecată înainte, privirea luminoasă (atît cît se mai poate vedea astăzi) fac din lucrare o mică piesă de artă. Portretul atinge zone de poezie, de inefabil, prin aerul de adolescent pe care-l emană,

redat de artist cu atîta măiestrie încît este greu de precizat dacă avem în faţă chipul unui băiat sau al unei tinere.

Nu lipsite de interes artistic sînt și plumburile cu numerele 26 ; 110 și 28 ; 29, fiecare pereche lucrată cu aceeași ștanță, la care se remarcă atitudinea statuară a personajelor, amănuntul vestimentar și corectitudinea execuției celorlalte obiecte.

Amănuntul fin, linia sigură și simetria, fac și din plumbul nr. 44 o realizare ieșită din mîna unui artist valoros.

Pentru bunele intenții, pentru tratarea poetică și pentru senzația de mișcare pe care o trezește, menționăm amprenta plumbului cu nr. 23. Figura cu mult simț distribuită în tot spațiul oval, permite să se identifice cu ușurință o Victorie caracteristică secolelor IV-V, cu procentul respectiv de convenționalism, astfel cum se văd pe monedele unor împărați ca Valentinianus II, Arcadius, Theodosius II.

Din numărul plumburilor cu reprezentări de animale se desprinde acela pe fața căruia se vede o gazelă atacată de leu (nr. 34), remarcabil mai cu seamă pentru siguranța cu care au fost trasate corpurile celor două animale, dar nu mai puțin și prin mișcarea pe care reușește să o sugereze.

O execuție cu certe calități lasă să se întrevadă plumbul nr. 106, cu un subiect mai complicat, dar armonios încadrat asupra căruia sîntem împiedicați să stăruim, dat fiind gradul avansat de degradare.

Legendele care însoțesc figurările de pe unele plumburi sînt mai puțin îngrijite, făcînd notă comună cu restul amprentei. Pentru plumburile prevăzute doar cu text — cuvinte sau monograme — gravorii s-au străduit și au izbutit să realizeze lucrări îngrijite, simetrice. Fac excepție plumbul cu nr. 65, în textul căruia predomină liniile curbe și plumbul cu nr. 75, a cărui monogramă, deși îngrijit lucrată, poartă ca și precedentul, pecetea unei epoci mai tirzii, vizibilă în nesimetria liniilor. Deși cu siguranță anterioare, plumburile emise la Smirna păcătuiesc printr-o grafie executată neglijent, cu ductul literelor neuniform, deosebindu-se prin aceasta de restul celor ștampilate în alte cetăți.

V

Dacă legendele și simbolurile aplicate pe plumburile comerciale nu pot furniza indicații asupra conținutului trimiterilor, pot fi însă de mare ajutor pentru stabilirea timpului în care au circulat. Astfel plumbul nr. 1, cu efigia lui Constantin cel Mare și legenda *Constantini Victoria* aparține epocii acestui împărat și cu siguranță este posterior datei edictului din Milano (313 e.n.). Plumburile lui Constantin cel Mare și ale urmașilor săi sînt destul de frecvente⁷⁸, după cum am văzut într-un capitol precedent.

Nu știm în ce măsură putem atribui lui Iulian Apostatul plumbul (nr. 4) cu legenda atît de lapidară și cu chipul din efigie mai puțin masiv decît pe monedele din timpul cînd era împărat și mai apropiat de acela al

⁷⁸ Rostovtsew, *Étude sur les plombs antiques*, p. 462-493.

monedelor pe care figurează ca Cezar. Cu toată lipsa atributelor imperiale din legendă și celelalte deosebiri, aerul sobru, imperial, al personajului, ne îndeamnă totuși la această atribuire. Poziția din față a bustului imperial nu este ceva neobișnuit pentru secolul al IV-lea, fiind întâlnită în special pe monedele împăraților care au încheiat secolul (Theodosius, 379–312 ; Arcadius, 394–409) dar și pe un dinar de argint de la Maxentius (306–312), la începutul veacului ⁷⁹.

Efigiile lui Constantin cel Mare (306–337) și Iulian Apostatul (355–363) trimit la prima jumătate și mijlocul secolului al IV-lea e.n. O legătură între cele două plumburi imperiale este într-o oarecare măsură îndreptățită de forma și dimensiunile identice ale amprentelor sigilate.

Plumburile nr. 2 și 3 aparțin fără îndoială unor împărați, fapt atestat de prezența în legendă a atributului A V G. Starea lor de conservare nu lasă posibilitatea de a identifica și împărații sub care au fost emise, dar avem totuși posibilitatea de a le încadra în anumite limite de timp. Din cât se mai poate distinge, împărații respectivi au fost încununați cu coroane din perle. Or este cunoscut că obiceiul încununării cu cunună din perle este ilustrat pe monede pentru prima dată în epoca Constantiniană. Deci aceste plumburi, în nici un caz nu pot fi anterioare domniei împăratului Constantin cel Mare și nici mai târziu de sfârșitul secolului al IV-lea, deoarece secolele următoare aduc alte caracteristici în redarea portretului imperial.

Pentru plumburile nr. 70, 71, 72 și 103, cu câte trei busturi, găsim analogii în ștampilele de pe lingourile de aur descoperite în anul 1887 la Crasna ⁸⁰, pe care figurează trei busturi imperiale alăturate, două mature, al treilea un copil, interpretate ca o domnie comună a doi auguști din care unul și-a asociat la domnie un copil minor ⁸¹. Ștampilele de formă dreptunghiulară, sînt prevăzute pe laturile scurte cu majuscule DDD NNN (dominorum nostrorum trium) ceea ce constituie indiciul că busturile sînt imperiale. Acest important amănunt lipsește plumburilor de la Izvoarele, dar se impune stilul execuției celor trei busturi, identic pe ambele categorii de semne sigilare.

Lingourile marcate la Sirmium, după cum rezultă din chiar ștampilele aplicate, (QBIRILLVS ET DIONISOS SIRM SIG) nu pot fi posterioare anului morții împăratului Valens (378 e.n.) căci orașul, capitală a provinciei Pannonia Secunda, a încetat chiar să bată monedă din timpul acestui împărat ⁸².

⁷⁹ Jules Maurice, *Numismatique Constantinienne*, I. 1908 Paris, planșa VII, 9, 10.

⁸⁰ Pentru descrierea tezaurului vezi : Fr. Kenner, *Römische goldbarren mit Stampeln*, în Numism. Zeitschrift. Wien 1888 p. 19 și urm ; Mommsen, *Goldbarren aus Sirmium*, în Zeitschrift Numismatik, Berlin, 1888, p. 351 și urm ; Domaszewski, Cf. Arch. Epigr. Mitteilungen an Oesterreich, XII (1888) p. 66 și CIL III nr. 8080 ; G. Babelon, *Revue Numismatique*, 1889, p. 143 și urm. Vezi și C. Moisil, *Locuri arheologice . . . Tezaurul din Crasna (Jud. Vaslui)* în Cronica Num. și Arh. an II, nr. 5–6/1922, p. 34–39.

⁸¹ C. Moisil, *art. cit.* p. 34–39.

⁸² Ibidem : Octav Iliescu, *Un nou lingou roman de aur descoperit în Transilvania*, în Rev. Muzeelor, II, 1965, p. 9–14 ; Idem, *Nouvelles informations relatives aux lingots romains d'or, trouves en Transylvanie*, în Revue des études sud-est européennes, III, 1965, p. 269–281.

Ca *terminus post quem* ne referim la data edictului din Milano (313 e.n.) căci numai după promulgarea lui se va putea întîlni la Dunărea de jos monograma creștină (crisma) pe care o găsim și pe una din ștampilele de pe lingouri. Dacă asemănarea la care ne-am referit nu stabilește un emitent identic pentru ambele feluri de ștampile, urmează totuși să încadrăm plumburile cu cîte trei busturi în una din domniile triple (Valentinian I și Valens cu fiul minor Grațian, 366–375 ; Valens și Grațian, cu fiul minor Valentinian II, 375–378 sau Grațian, Valentinian II și Theodosius, 378–383) sub care sînt dateate și ștampilele de pe lingouri.

Starea de conservare a plumbului nr. 72 cît și a celor cu nr. 73–74, cu cîte patru busturi, opune serioase piedici încercării de atribuire și datare. Totuși, pentru ultimele două, cu rezervele cuvenite, ne putem gîndi la anul 303 (Dioclețian și Maximian, cu cei doi cezari, Constantinus și Galerius) sau 305 (Constantius și Galerius cu cezarii Severus II și Maximinus II Daza).

Pentru o serie de plumburi avem însă toate motivele să le datăm înainte de epoca lui Constantin cel Mare. Plumbul nr. 41, cu imaginea profetului Daniel în groapa leilor, motiv cunoscut în arta veche și chiar pe plumburi⁸³, reproduce personajul complet nud. Acest amănunt datează plumbul în secolul al III-lea e.n.⁸⁴. Plumbul ar constitui deci un monument creștin de origină orientală, ajuns la Dunărea de Jos înainte de secolul al IV-lea. Prezența lui nu implică existența aici, a unor comunități creștine și nici măcar a elementelor adevrate ale noii religii, dar circulația lui în această direcție, în secolul al III-lea, ar putea constitui subiectul unor discuții mai ample. Un studiu mai nou însă, ocupîndu-se de cîteva reliefuluri în care Daniel este figurat de regulă încins cu centură, dar și gol, între lei, sau în groapa leilor, le datează cel mai devreme în secolul al IV-lea. Unele dintre acestea, în care Daniel este încins, chiar în primele trei decenii ale secolului⁸⁵.

Dacă se acceptă ultima datare, plumbul cu Daniel în groapa leilor se încadrează în perioada de timp în care prezența monumentelor creștine la Dunărea de jos sau chiar în Dacia nu mai solicită comentarii.

Subiectele groțești (grylle) cunosc o largă răspîndire la un moment dat, fiind cunoscute și pe plumburi, sau pe geme⁸⁶. O astfel de reprezentare, gravată pe un matostat, provine din Romula⁸⁷. O gemă gnostică cu

⁸³ V. Laurent, *Bulletin de sigillographie byzantine*, în Bizantion, VI, 1931, 2, p. 810, citează plumburile nr. 16 și 17 pl. I, din lucrarea lui K. M. Konstantopoulos, βυζ. μολυβδοβουλλα εν τω, Εθνικω Νομισματικω Μουσειω, Αθηνων, Atena, 1917.

⁸⁴ H. Lecercq, în Fernand Cabrol și H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris, tom IV, partea I, D. 1920 col. 221–248.

⁸⁵ E. Condurachi, *Monumenti cristiani nell' Illirico*, în Ephemeris Dacoromane, IX, 1940, p. 40, 41 și fig. 1 ; 43 ; 46 ; fig. 7, 49 fig. 9 ; p. 48–49 ; și fig. 10 ; p. 50–51 ; și fig. 11.

⁸⁶ Rostovtsew et. M. Prou, *Supplément au catalogue des Plombs antiques de la Bibliothèque nationale*, dans Revue Numismatique ; 1900, seria a IV-a, tom. 4, p. 314–317 (plomb de marchandise) p. 10/6 ; *Arheologia*, 1, 1972, fig. 1/9 și 8, dateate sec. II–III.

⁸⁷ D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II, Buc. 1958 p. 298–299 ; ed. III buc. 1968, p. 377.

o figură grotescă a fost datată în secolul al III-lea e.n.⁸⁸. Este epoca în care încadrăm și noi plumburile cu numerele 43–44.

O serie de plumburi cu anumite simboluri ca : șarpe ieșind din cista mistică (nr. 36) bufnița (nr. 32) leu atacînd o antilopă (nr. 34) personaje cu șerpi (nr. 25) par a fi chiar mai vechi, datîndu-se spre începutul secolului al III-lea sau chiar la sfîrșitul secolului al II-lea.

Un altar închinat la Drubeta geniului consiliului municipal și datat în secolele II–III, poartă săpat chipul unei femei înaripate, cu o pateră în mîna, spre care coboară de pe umărul ei, ca să bea, un șarpe⁸⁹. Considerăm că există o apropiere între această scenă și aceea de pe plumbul cu nr. 25.

Reprezentarea șarpelui ieșind dintr-o cistă, deși motiv vechi, este frecventă pe unele monede din Nicopolis ad Istrum, datînd din timpul împăratului Septimius Sever (193–221) sau pe monede din Marcianopolis și Niceia, din timpul lui Caracala (196–217).

În aceeași epocă a Severilor și în general în prima jumătate a secolului al III-lea sîntem îndreptățiți să așezăm cea mai mare parte din plumburile cu nume de orașe. Grafia unor plumburi ca acelea ștampilate cu □ ΜΥΡΝΑ ΕΦΞ □ ΙΩΝ sau ΥΙΙΑ ΙΙΙ ΗΝ este identică celei a unor monumente dezvelite în Dobrogea⁹⁰. Sînt caracteristice forma literelor ω și C de pe altarul de marmoră descoperit în săpăturile de la Ulmetum, datat între anii 241–244, în timpul împăratului Gordianus III Pius⁹¹, pe care le găsim și pe plumbul nr. 57, cît și ligaturile între ω și η pe altar și ω și η pe plumb. Forma lui ω este aceeași pe stelă (nr. 15) cît și pe un bloc dedicativ (nr. 16) din Histria, ultimul din timpul lui Caracalla, datat în anul 215 e.n.⁹².

Forme identice pentru ω și C și ligaturi de astă dată între η și C se întîlnesc în inscripția agonală de la Histria, atribuită aceleiași epoci, (222–225). Analogii de grafie prezintă și două monumente tomitane, caracteristice pentru secolul al III-lea și anume, inscripția dedicată de Hermogene în memoria soției sale și fragmentul de marmoră aflat la MNA, inv. I, nr. 877⁹³.

Pentru datarea în prima jumătate a secolului al III-lea ajută și legenda ΟΥΑΠΙΑΝΩΝ ΑΡΧΙΑΛΕΥΝ, pe reversul monedei lui Gordianus III (238–244) bătută la Anhalos. Forma literei ω cît și ligaturile ωη sînt identice cu cele de pe plumbul nr. 57.

⁸⁸ L'abbé Martigny. *Distionnaire des Antiquites chrétiennes*, fig. 303, p. 387. Pentru datare și bibliografie, vidi Alexandra Dimitrova, *Grili ot naționalnaia arheologiceski muzei v Sofiia*, în *Arheologija*, 1, 1972, p. 39–46 și fig. 1/9 și 8.

⁸⁹ D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II, p. 303 : ed. III, p. 385.

⁹⁰ *Histria I. Monografie arheologică*, Buc. 1954, p. 530, subsol citează Histria IV nr. 33, 34, 39 și reproducerile corespunzătoare ; Dacia III–IV, 1927–1932, p. 407, nr. 5

⁹³ Iorgu Stoian, *Contribution a l'etude des tribus de Tomis*, în *Studii Clasice*, III, cu fig. 19–20 ; *Histria I*, 1954, p. 524, nr. 15 și p. 530 nr. 16 ; V. Părvan, *Cetatea Ulmetum*, p. 355 nr. 13.

⁹¹ *Anale*, tom, XXXVI – Memoriile secției istorice, p. 356.

⁹² *Histria I*, 1954, p. 524 și 530.

Folosirea lui C în loc de Σ în câteva plumburi, marchează perioada imediat posterioară secolului al II-lea e.n., iar ductul lunar al literei E, astfel cum apare și pe altarul funerar pus de Diogenes al lui Zoiles pe mormîntul propriului copil⁹⁴, secolul al III-lea e.n.

În aceste condiții prezența la Izvoarele a unei monede din Laodiceea, bătută sub Septimiu Sever (193–221) urmează a fi pusă în directă legătură cu activitatea comercială care a adus la Dunărea de Jos și plumbul nr. 62, aplicat probabil de această cetate.

Plumburile din colecția Mihail C. Șuțu, purtînd pe amprentă numele cetății Smirna, au fost datate în secolul al IV-lea⁹⁵, în timp ce Petre Diaconu propune a doua jumătate a secolului al IV-lea, pentru o parte din plumburile cu aceeași legendă, de la Izvoarele⁹⁶.

Plumburile cu simboluri creștine nu pot fi datate însă înainte de secolul al IV-lea e.n. Prezența lor pe teritoriul Dobrogei nu poate fi decît posterioară prigoanei lui Dioclețian (303–304) sau mai precis, anului 313, dată la care Constantin cel Mare acordă libertate cultului creștin. Este semnificativ că la Durostorum, la o depărtare de 28 km, se afla în scaun în a doua jumătate a secolului al IV-lea, episcopul arian Auxențius, care ținea legătura cu goții arieni din stînga Dunării⁹⁷. Am datat totuși în secolul al III-lea plumbul cu reprezentarea lui Daniel în groapa feilor și explicăm pătrunderea lui la Dunărea de Jos de timpuriu, prin aceea că factura lui creștină nu este ușor vizibilă.

O atenție specială se cuvine plumbului cu nr. 40. Monograma conservată în condiții satisfăcătoare diferă incontestabil de crismele cunoscute și realizate din literele chi – ro. Cu toate acestea, prin eliminarea liniei din partea dreaptă a monogramei, se obține crisma cunoscută în secolul al IV-lea, ceea ce ne face să credem că ne aflăm în fața unui tip de crismă timpurie.

În nici un caz nu poate fi vorba de o monogramă particulară, deoarece nu-și găsește justificare deasupra unui animal, care după toate aparențele este un miel și nici nu se cunosc monograme neoficiale de acest tip în epoca dată. Tocmai această formă de crismă, din care derivă monograma de pe plumb, ne împiedică să considerăm că plumbul este mult posterior primei jumătăți a secolului al IV-lea, deși crisma sub alte forme este frecventă în vremea lui Justinian și se mai întilnește încă pe unele monede ale lui Mauriciu Tiberiu (582–602). Un medalion de argint din timpul lui Theodosius (379–395), bătut deci în a doua jumătate a secolului al IV-lea, la Tesalonica, înfățișează acest monogram pe labarum-ul de pe revers. Tot pe un labarum și tot pe revers apare pe un medalion de aur

⁹⁴ *Histria I*, 1954, p. 519, fig. 12.

⁹⁵ I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, p. 23.

⁹⁶ Petre Diaconu, *Urme vechi creștine descoperite în nord – vestul Dobrogei*, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5–6, 1963, p. 583; *SCIV*, 4, 1973, p. 639.

⁹⁷ Gh. Ștefan și I. Barnea, în *Istoria României I*, 1960, p. 611, I. Barnea, în *Din Istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 459.

de la Magnentius (350)⁹⁸. În schimb reversul monedei de aur de la Aelia Fracilla, soția lui Theodosius I, înfățișează monogramul lui Isus pe scutul Victoriei⁹⁹, iar medalionul de argint al lui Constans I (333–350) reproduce chiar chipul lui Isus¹⁰⁰.

Simbolul mielului, care se găsește pe același plumb cu crisma, apare timpuriu în simbolistica creștină. El figurează pe un potir de argint descoperit în Antiohia, datat când în secolul I¹⁰¹, când în secolul al III-lea e.n.¹⁰², ceea ce denotă că în părțile asiatice de unde par a veni majoritatea plumburilor noastre – creștinismul era mai răspândit decât în alte părți ale lumii și că nu a așteptat decât actul lui Constantin cel Mare pentru a se putea răspîndi oficial.

Ca atare, dacă nu admitem simbolului creștin posibilitatea de a ajunge la Dunărea de jos pe cale oficială înainte de edictul lui Constantin cel Mare – dar constatăm existența lui timpurie – nu vedem pentru ce simbolul mielului ar fi posterior epocii de intensă activitate creștină în această parte, adică secolul al IV-lea.

În schimb crucea ca simbol creștin, după V. Pirvan, apare în numismatică în mod obișnuit sub Anastasius (491–518) și izolat numai de la Theodosius II (408–450)¹⁰³, ceea ce ar argumenta pentru o datare mai târzie a plumbului nr. 37, anume pentru începutul secolului al V-lea. Trebuie totuși avut în vedere că și acest simbol a cunoscut o oarecare circulație în documentele religioase și laice, înainte de a trece în uzul oficial și pe monede. Noi găsim însă crucea și pe unele monede ale lui Valens

⁹⁸ Av. DN MAGNENTIVS PF AVG, bust imberb la dr. cap descoperit, cuirasat și drapat, cu agrafă pe umărul dr. Cerc perlat. Rv. VIRTUS AVGVSTI NOSTRI SMAQ, împărțat în picioare, din față, capul spre dr. imberb, cuirasat și drapat în paludamentum, ține în dr. steagul cu monograma lui Isus (Iabarum). Pune stînga pe capul unui prizonier care înainteză către el în gest de îndurare, îndoiind genunchii și întinzînd minile către haina împăratului; Cf. Carolina Basturescu, *Considerații asupra artei bizantine în legătură cu expoziția internațională din Paris, 8 mai – 9 iulie 1931*, în BSNR an XXV–XXVI (1930–1931). Notele de sub nr. 98–100 și 104 sînt în legătură cu citatul articol.

⁹⁹ Av. AEL FLACCILLA AVG. Bustul împărătesei spre dr. drapat cu o mantie deasupra unei rochii brodate, strînsă pe umărul dr. În ureche are un cercel, coafura foarte complicată poartă deasupra o diademă ornată cu geme. Rv. SALVS REIPVBLICAE CONOB. Victoria așezată jos, spre dr. ține un scut rotund cu monograma lui Isus.

¹⁰⁰ Av. FL IVL CONSTANS PF AVG. Bustul la dr. în atitudinea și atributele lui Constantin. Rv. FELICITAS PERPETVA SIS. Isus la mijloc, nimbat, imberb, stînd pe tron, mina dr, ridicată în gestul binecuvîntării, stînga ține cuta hainei (gest ritual de măiestritate). E îmbrăcat cu haină imperială și cu o manta împărătească brodată, cu minci lungi, prinsă într-o agrafă pe umărul dr. Centura foarte ornată. Picioarele cu sandale puse pe un taburet, pe care se citește VOT V. Scaunul are picioare ornate, răsucite, cu extremitățile în formă de două bile cizelate. De o parte și de alta Constantin I și Constantin II, în costum identic, diademați, capul întors spre Mintuitor, ținînd în dr. un volumen, în st. haina. Același scaun fără taburet.

¹⁰¹ Eisen, *Preliminary report on the great Calice of Antioche*, în *American journal of Archeology*, XX, 1916, XXI, 1917.

¹⁰² Bréhier, *Les trésor d'argenterie syrienne*, în *Gazette des beaux arts*, 1920, I, p. 175.

¹⁰³ V. Pirvan, *Cetatea Ulmetum*, în *Analele A.R.* tom XXXVI – Mem. secției ist. p. 354 și nota 4 din subsol.

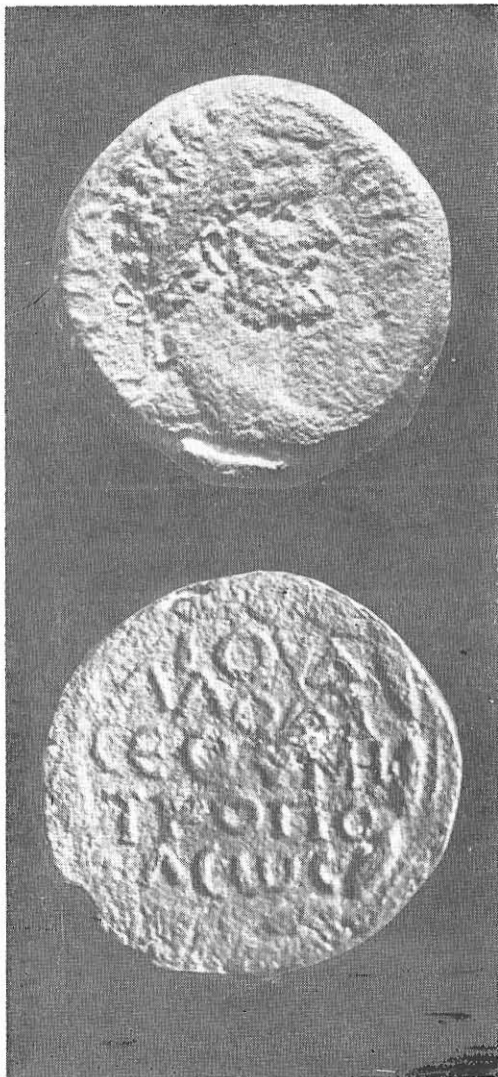
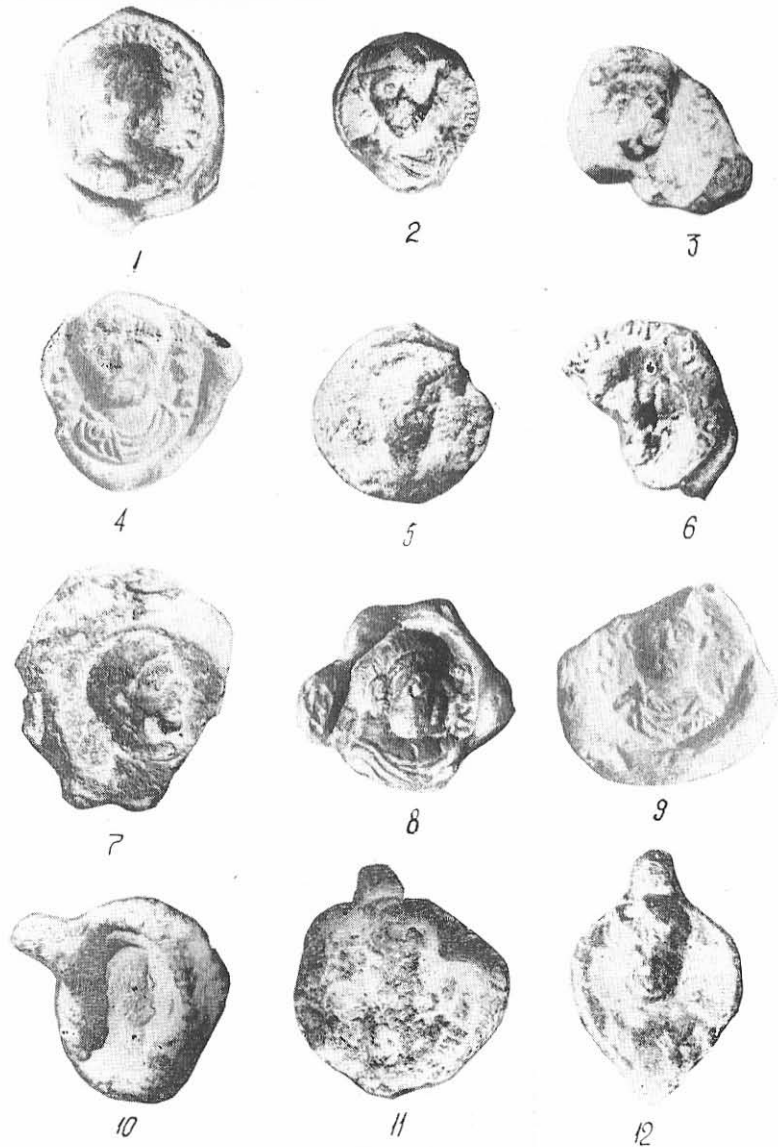

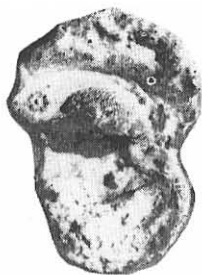
Fig. 1. – Monedă de bronz bătută de Laodicia sub Septimiu Sever, găsită la Izvoarele.

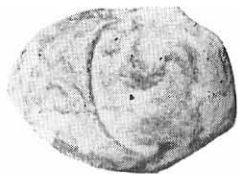
Planşa I

13

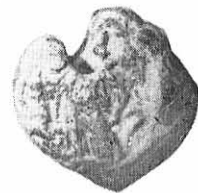
14

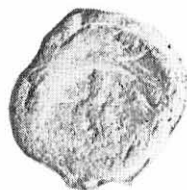
15

25

26

27

16

17

18

28

29

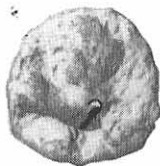
30

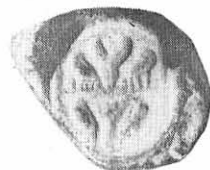
19

20

21

31

32

33

22

23

Planşa II

24

34

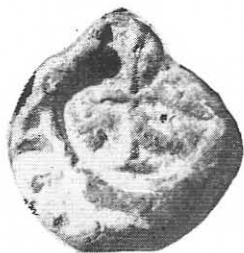

35

Planşa III

36

37

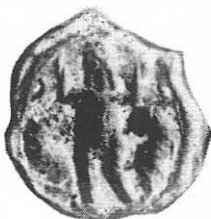
38

39

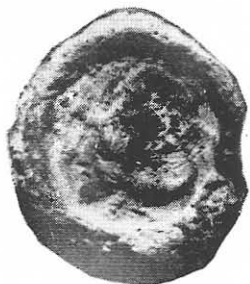
40

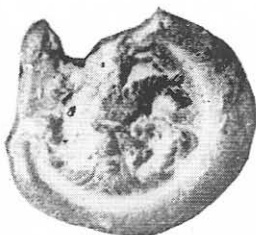
41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

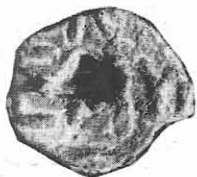
52

53

54

55

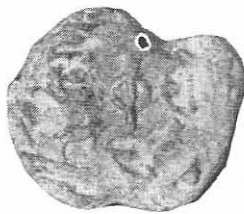
56

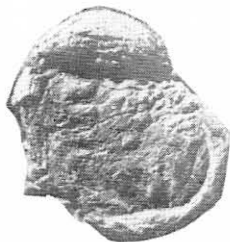
57

58

59

60

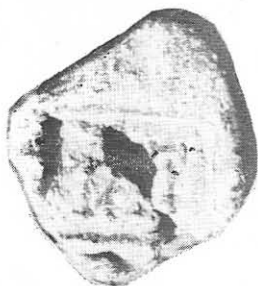
61

62

63

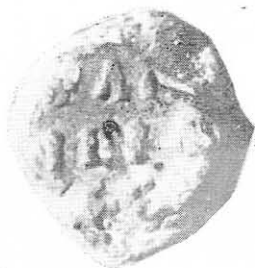
64

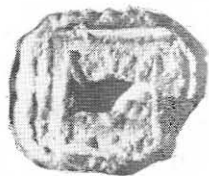
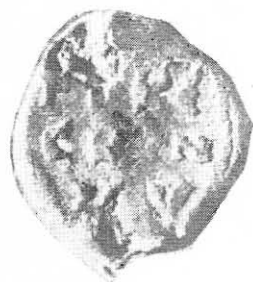
65

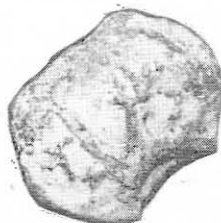
66

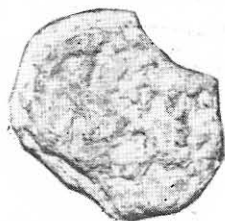
67

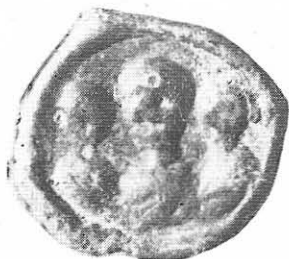

68

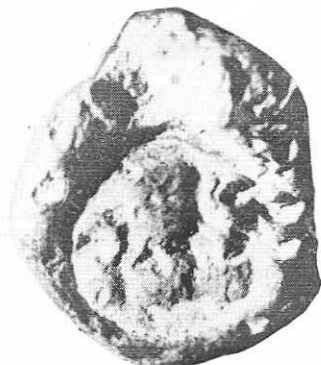

69

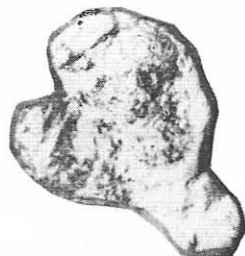

70

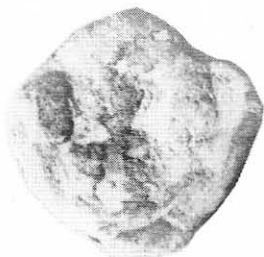
71

72

73

74

75

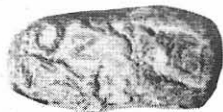
76

77

78

79

80

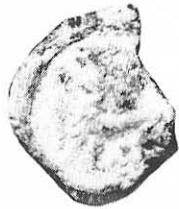
81

82

83

84

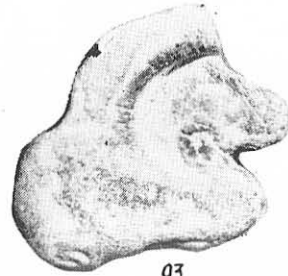
85

86

87

93

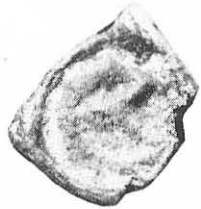
100

101

105

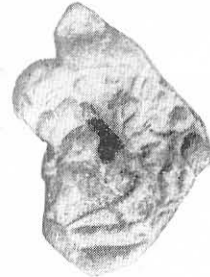
88

89

90

106

107

108

91

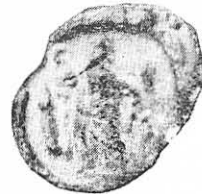
92

95

109

110

111

Planşa VIII

Planşa IX

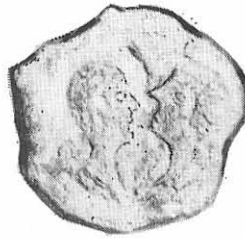
112

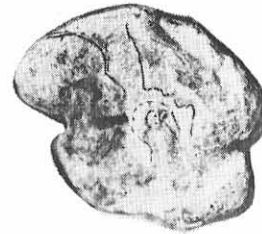
113

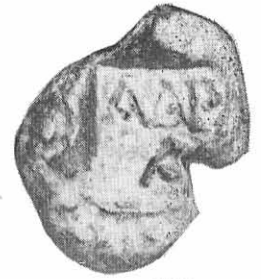
114

124

125

126

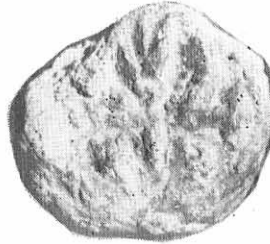
115

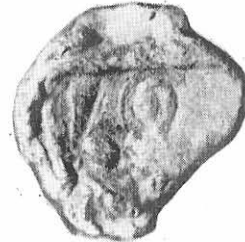
116

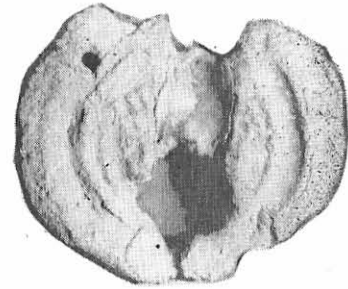
117

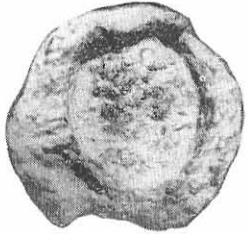
127

128

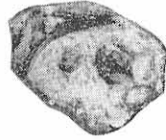
129

118

119

120

130

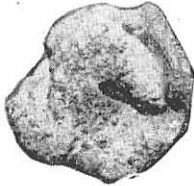
131

132

121

122

123

Planşa X

Planşa XI

(364–278)¹⁰⁴ și deci nu greșim dacă atribuim plumbul nr. 37 sfârșitului secolului al IV-lea, mai degrabă decât primei jumătăți a secolului al V-lea.

Dar plumbul nr. 42 nu poate fi datat decât cel mai devreme în secolul al V-lea, când apare invocația *Κύριε, βοήθη*¹⁰⁵.

Tot în acest secol sau chiar în secolul al VI-lea urmează a fi date plumburile cu numerele 66 și 68 și în special nr. 75, a cărui monogramă amintește monogramele lui Anastasius sau Justinian și bineînțeles plumbul nr. 69, care reproduce chiar monograma lui Justinian.

Plumburile dreptunghiulare cît și celelalte plumburi cu text latin, par a proveni din părțile europene ale imperiului sau au un caracter strict oficial, deoarece folosesc limba latină, rămasă limbă oficială a imperiului de răsărit pînă spre sfârșitul secolului al VI-lea¹⁰⁶, sau în prima jumătate a secolului al VII-lea, în timpul împăratului Heraclius¹⁰⁷.

Niciunul din plumburi nu depășește secolul al VI-lea. La o datare mai tîrzie se opune tehnica și iconografia lor, ceea ce este în perfectă concordanță și cu faptul constatat că așezarea de la Izvoarele își încetează activitatea în acest timp, ultimele monede găsite aici fiind de la Tiberiu Constant¹⁰⁸ și Mauriciu Tiberiu.

Deși neidentificată sigur, reprezentarea de pe plumbul nr. 32, în măsura în care totuși este a unui vultur pe un delfin – emblemă timpurie deopotrivă pentru Sinope, Olbia și Histria – cu greu ar putea fi atribuită după prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

Cu toate că o bună parte din plumburi nu conțin elemente suficiente pentru a putea fi date în mod precis, datele furnizate de cele analizate și de unele asemănătoare, converg către două principale epoci, care coincid cu domniile împăraților Septimiu Sever și Constantin cel Mare. Un al treilea focar ar putea cuprinde epoca dintre limitele domniilor lui Anastasius și Justinian.

După Rostovtsew¹⁰⁹ obiceiul de a însemna mărfurile cu numele posesorului sau cu un semn convențional, poate fi urmărit începînd cu secolul al IV-lea î.e.n. pînă în epoca bizantină. Referindu-se la plumburile anterioare epocii bizantine, combate tendința de a se vedea în unele plumburi comerciale sigilii de diplome și înscrisuri, în timp ce Schlumberger¹¹⁰ admite că mărfurile oprite la export erau reținute de organul vamal – celor permise aplicîndu-li-se cîte un sigiliu de plumb – dar este de părere că numai un mic număr a servit drept plumburi comerciale. De fapt lucrarea sa nu cuprinde plumburi din grupele 3 și 5.

Plumburile de la Izvoarele nu ar putea fi în nici un caz anterioare pătrunderii romane la Dunărea de jos, căci numai în condițiile administrației romane aveau acces plumburile de mărfuri pe țărmul Dunării. Se

¹⁰⁴ Av. Bust diademat și drapat, la dr. Rv. RESTITVTOR REIPUBLICAE. Valens, ținînd un standard și o Victorie pe un glob. În exergă ANTA. În cîmp cruce. Aur.

¹⁰⁵ V. Pirvan, *loc. cit.*, p. 352.

¹⁰⁶ Gh. Ștefan și I. Barnea, în *Ist. Rom.* I, p. 612.

¹⁰⁷ I. Barnea, *Din Ist. Dobr.* II, p. 461.

¹⁰⁸ Vasile Culică, *Croix Romano – byzantines decouvertes a Pirjoaia*, în *Dacia* N.S. IX, 1965, p. 425.

¹⁰⁹ Rostovtsew, *Etude...* (supra, nr. 1).

știe că Dobrogea începe să cunoască administrația romană după anul 46 e.n., cînd trupele auxiliare romane preiau paza limesului dunărean¹¹¹. Tot posterior acestei date romanii au organizat și vama de-a lungul Istrului (portorium Ripae Thraciae) dar sînt indicii (controversate) că romanii ar fi organizat un sistem vamal la Dunăre chiar înainte de anul 46 e.n. nu însă înainte de începutul secolului¹¹².

Izvoarele nu putea să ajungă un centru vamal puternic decît în urma retragerii Aureliene, cînd Dunărea devine cu adevărat graniță a imperiului, iar localitățile dunărene îi revine sarcina de a apăra porțiunea de limes și de a găzdui corpurile de trupă necesare atît apărării limesului cît și sprijinirii administrației vamalo-fiscale.

Ar fi paradoxal ca activitatea comercială (vamală) să fie atestată la Izvoarele numai pentru epoca unor împărați din seria Constantius Gallus (351–354), Iulian Apostatul (361–363), Iovian (363–364) Valentinian I (364–375), Valens (364–378), Grațianus (367–383), Valentinian II (375–392) și cu atît mai puțin veridică restrîngerea la numai domnia de patrusprezece ani a lui Valens, al cărui tratat de pace încheiat cu goții în anul 369 oferă un ispititor prilej de a explica prezența plumburilor la Izvoarele, socotit drept unul din cele două locuri (al doilea fiind Tomis) prin care goții, în urma amintitei convenții, aveau permisiune să facă schimburi comerciale cu romanii¹¹³. Lipsa plumburilor de mărfuri din celelalte așezări romano-bizantine din România și existența lor numai la Constanța (Tomis) și Izvoarele¹¹⁴ a devenit un argument căruia la prima vedere i se poate acorda încredere. Aceasta însă numai făcînd abstracție de existența celorlalte plumburi dintre care unele, sub nici un motiv nu vor accepta includerea în epoca lui Valens, chiar dacă ne oprim doar la cîteva printre care cel constantinian (nr. 1), plumbul cu invocația creștină (nr. 42) și cel cu monogramul lui Justinian (nr. 69). Numai aceste trei acoperă epoca cuprinsă între începutul secolului al IV-lea și începutul secolului al VI-lea.

Dacă amintim că existența plumburilor comerciale la Izvoarele este o consecință a păcii lui Valens, timpul circulației lor s-ar îngusta și mai mult, la numai o fișie cuprinsă între data încheierii tratatului (369) și anul 375, cînd goții, pentru a scăpa de presiunea hunilor cer, iar împăratul acceptă să-i colonizeze în sudul Dunării, în Thracia și Moesia, deci la numai șase ani.

Dobrogea, deci și Izvoarele au simțit binefacerile perioadei de liniște din vremea severilor și efectele pozitive ale unor reforme economice și monetare amintite deja, sub Constantin cel Mare și Anastasius. Concoranța între concluziile trase pe baza analizei plumburilor și cunoștințele din izvoare privind cele trei epoci de prosperitate, este concludentă.

Fără a putea găsi o explicație satisfăcătoare totalei lipse a plumburilor comerciale din importante și numeroase stațiuni vamale cunoscute

¹¹⁰ Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris, 1884, p. 11.

¹¹¹ Radu Vulpe, *Din Ist. Dobr.* II, p. 48.

¹¹² *Ibidem*, p. 50.

¹¹³ Petre Diaconu, *Urme vechi...* p. 550.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 550 ; I. Barnea, *Din Ist. Dobr.* II, p. 501 ; De curînd trei exemplare la Noviodunum, SCN, VI, 1975, p. 159 și nota 5.

din documente epigrafice, reținem că marea majoritate a plumburilor a fost găsită pe plajă sau în albia râurilor (Rusicade, Lyon, Constanța, Izvoarele).

Pentru o însemnată parte din plumburi de care ne ocupăm avem certitudinea originii lor, aceasta fiind indicată de legendele amprentelor sigilare. Ne referim la plumburile care poartă imprimat numele vechilor localități Efes, Smirna, Laodiceea, Ypaipa, Magnezia, Sionia. Pînă în momentul de față ne lipsesc elemente necesare spre a stabili în care din cele două Magnezii a fost aplicat unicul plumb cu acest toponimic, găsit la Izvoarele. *Μαγνησία πρὸς Μαίανδρῳ* (Magnesiae ad Maeandrum), strălucitoare în timpul imperiului, pe monedele căreia apare etniconul ΜΑΓΝΗΤΩΝ, ar fi mai indicată prin impetuoasa dezvoltare cunoscută în antichitate ¹¹⁵. În schimb *Μαγνησία ἢ πρὸς Σιπύλῳ*, situată la 3 km. NE de Smirna, refăcută de Tiberiu după cutremurul din anul 17 e.n., devine importantă ca sediu episcopal și prin aceasta ar putea avea o legătură cu plumburile creștine. Cunoaște însă adevărata strălucire abia în timpul imperiului latin din Constantinopol (1204) ¹¹⁶.

Dacă majuscula M înscrisă în rîndul inferior al amprente sigilare nu este altceva decît inițiala cuvîntului *Μαίανδρῳ*, , atunci cu siguranță că plumbul a fost aplicat în cetatea udată de apele acestui rîu.

O dificultate similară întîmpinăm în legătură cu atribuirea singurului plumb cu numele orașului Laodiceea, care trebuie identificat dintre cele 8 sau 9 orașe din Asia anterioară. Față de importanța redusă a unora din ele, limităm la trei numărul celor care ar putea fi emitentele plumbului nostru și anume: *Λαοδικεῖα ἐπὶ [ὑπὸς] θαλάσση* (L. ad mare), fondată în onoarea Laodiceei, mama lui Seleucus Nicator, devine spre mijlocul secolului al III-lea e.n. sediul episcopatului apoi, sub Justinian, metropolă.

Λαοδικεῖα σαβίωσα (L. ad. Libanum), vechi oraș în Siria meridională ¹¹⁷, cunoscut și sub numele de *Λ. πρὸς Λιβάνῳ* cu monede din timpul lui Septimiu Sever (Fig. 1) și Caracalla, dar cu poziție nesigură, identificată în mod variat ¹¹⁸.

Λαοδικεῖα ἢ Κατακεκαυμένη (L. Combusta), vechi oraș în Lykaonia, la S V de Iconium, pe artera care leagă Efes de Eufrat. Cunoscută pentru inscripții creștine și monede din perioada flavilar ¹¹⁹.

Celelalte localități al căror nume apare pe plumburile de la Izvoarele cu excepția Sioniei (*Σιώνια*), oraș pontic cu așezarea necunoscută ¹²⁰, sînt perfect identificate.

Υπαία (*Υπαίπα, ὠν (τά)*), oraș în Lydia, bătea monedă imperială pînă la Salonina (soția lui Gallienus, 254–268) și era reședința unui episcopat subordonat mitropolitului din Efes ¹²¹.

¹¹⁵ *Enciclopedia Italiana*, 1949, XXII, p. 917.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 918.

¹¹⁷ Pauly și Wissowa, *Real Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*.

¹¹⁸ *Enc. it.*, XX, p. 520.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ Pauly și Wissowa, R. E, R. 2, 1927.

¹²¹ *Ibid.*, vol. 9, p. 195; C. Alexandre, *Dictionnaire grec-français*, Paris. 1895, p. 156.

Vechi centru comercial și de cultură al Lydiei, udat de apele Cays-trului, Efes (Ἔφεσος, Ephesus) este în secolul al V-lea e.n., reședința unor sinoade ecumenice convocate de Cyril, patriarhul Alexandriei și respectiv de Theodosius II.

Smirna (Σμύρνη, Smyrna), veche localitate, situată în golful cu acelaș nume, udată de apele râului Meles, rezidită după moartea lui Alexandru, la oarecare distanță, devine în timpul lui Lysimah cel mai frumos oraș din Asia Mică, cu străzi aliniate, dispuse în unghiuri drepte, cu portice, bibliotecă și un templu închinat lui Homer, după tradiție născut aici. Sub romani devine reședință de district.

Antiohia, fondată de Seleucus Nicator și dezvoltată de Antiochus Epifan, devine celebră prin sărbătorile și spectacolele întreținute de luxul și înclinarea spre plăceri a locuitorilor, de împrejurimile pitorești cu fântini și păduri de lauri. Romanii o cuceresc în anul 64 î.e.n. iar sub Antoninus Pius devine colonie cu drept iltalic. Adepții noii religii au căpătat aici pentru prima dată numele de creștini. În secolul al IV-lea Antiohia era reședința partiarhatului Siriei, Mesopotamiei și Ciliciei. După distrugerile pricinuite de cutremure și de perși, este rezidită de Justinian sub numele de Theopolis. Aici s-ar fi născut poetul Archias și Ioan Hrisostomul ¹²².

Indicațiile toponimice furnizate de plumburile prevăzute cu nume de orașe situează izvorul acestora în partea anterioară a Asiei Mici și în Siria.

Întrucât orașe ca Efes, Smirna, Laodiceea, Magnezia, Ypaipa și Antiohia sînt cunoscute și pentru activitatea lor în domeniul creștinismului în veacurile IV–VI, este probabil că și o parte din plumburile pe care au fost aplicate semne religioase în legătură cu acest cult, prin faptul că provin din centre cu intensă activitate creștină, vor fi servit la sigilarea unor trimiteri ale organizațiilor creștine. Nu poate fi evitată legătura cu obiectele de caracter creștin, aflate în număr destul de mare la Izvoarele, printre care un loc deosebit îl ocupă cruciulițele de plumb, argint și bronz ¹²³, sau inelul de aur cu semnul crucii, catarama creștină, ori caseta amuletă de aur (filacteriu), fără a mai pomeni de opaițe.

Cu toată lipsa unor indicații asupra naturii mărfurilor conținute în lăzile și baloturile care au purtat plumburile noastre – ele putînd fi deosebit de variate – avem temeieri să presupunem că în afara celor în legătură directă cu cultul, desigur neînsemnate cantitativ, figurau parfumuri, substanțe aromate, medicamente, țesături de lînă și de mătase, produse de vopsitorie, metale și pietre prețioase, într-un cuvînt, mărfuri care în mod obișnuit au continuat să fie aduse în părțile occidentale ale imperiului, din regiunile asiatice și din țările orientului mijlociu ¹²⁴.

¹²² Gh. Dezobry – Th. Bachelet, *Dictionnaire, général de biographie et d'histoire, de mythologie, de géographie ancienne et moderne, comparé, des antiquités et des institutions grecques, romaines, francaises et étrangères.*

¹²³ Vasile Culică, *Croix romano-bizantines découvertes a Pirjoaia*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 419–425.

¹²⁴ R. Cagnat, *Étude historique sur les impôts indirects chez les Romains jusqu'aux invasions des barbares*, Paris, 1882, p. 110–111; A. A. Vasiliev, *Histoire de L'empire byzantin*, Paris, 1932, p. 214.

Plumburile cu numele orașelor constituie însă o dovadă sigură că un volum însemnat de mărfuri era produs și expedit din aceste localități, sau că cel puțin a trecut prin ele, venind din centre mai îndepărtate microasiatice sau chiar orientale ¹²⁵.

Avem așadar o indicație directă, precisă și prețioasă în legătură cu unele mărfuri sosite la Dunărea de jos din centrele producătoare ale Asiei anterioare, care au fost supuse impozitului pe circulație în amintitele orașe și de bună seamă și în altele, rămase anonime.

Tiparele deosebite din Efes și respectiv din Smirna, sînt dovezi că nu poate fi vorba de expedieri izolate. Chiar dacă un balot necesita mai multe sigilări, ar fi folosit același tipar sigilar, nu instrumente deosebite. Ne aflăm deci în fața unor trimiteri repetate la intervale de timp, adică în fața unor veritabile relații de comerț. Este mai greu de admis că, în același timp, mai mulți funcționari au aplicat sigilii asemănătoare — dar nu identice — pe baloturile de marfă cu aceeași destinație, în mai multe birouri aflate pe cuprinsul localității.

---

¹²⁵ *Ibidem.*